

СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ «ІНТЕРЕС КРЕДИТОРА» І «СТРОК ВИКОНАННЯ» У ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ ЗА РИМСЬКИМ ПРАВОМ І ЦИВІЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

Гужва А.М.,
к.ю.н., доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

Інтерес кредитора у своєчасному виконанні був у римському праві і є в сучасному цивільному найважливішим чинником, що формує поняття «належне виконання». У римському праві прострочення виконання боржником зобов'язання тягнуло відповідальність останнього. Розмір цієї відповідальності співвідносився з інтересом кредитора у своєчасному виконанні. Положення римського права про строк виконання зобов'язання і наслідки прострочення знайшли своє відображення в сучасному цивільному праві.

Ключові слова: договірні зобов'язання, порушення зобов'язання, строк виконання, прострочення, інтерес кредитора, відповідальність, римське право.

Гужва А.Н. СООТНОШЕНИЕ КАТЕГОРИЙ «ИНТЕРЕС КРЕДИТОРА» И «СРОК ИСПОЛНЕНИЯ» В ДОГОВОРНЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВАХ ПО РИМСКОМУ ПРАВУ И ГРАЖДАНСКОМУ ПРАВУ УКРАИНЫ / Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина, Украина

Інтерес кредитора в своєчасному виконанні був в римському праві і являється в сучасному цивільному найважливішим фактором, який формує поняття «належне виконання». В римському праві прострочення виконання боржником зобов'язання тягнуло відповідальність останнього. Розмір цієї відповідальності співвідносився з інтересом кредитора у своєчасному виконанні. Положення римського права о строку виконання зобов'язання і наслідках прострочення знайшли своє відображення в сучасному цивільному праві.

Ключевые слова: договорные обязательства, нарушение обязательства, срок исполнения, просрочка, интерес кредитора, ответственность, римское право.

Guzhva A.N. / CO-RELATION OF THE CATEGORIES OF THE "CREDITOR'S INTEREST" AND THE "TERM OF EXECUTION" IN CONTRACTUAL OBLIGATIONS IN ROMAN LAW AND IN UKRAINIAN CIVIL LAW / V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

Creditor's interest in timely discharge existed in Roman law. In modern civil law, it is the key factor, which forms the notion of "due performance". Debtor's default on an obligation involved liability of the latter. The extent of such liability depended on the creditor's interest in timely discharge.

In Roman contractual obligations, the creditor had an interest not just in discharge, but precisely in timely discharge. Debtor's admission of a delay had an immediate effect on his liability. The extent of this liability was defined by creditor's interest in timely discharge of the obligation. Roman jurists defined in detail, in which cases does debtor's liability incur for late performance, and the consequences of such liability. The provisions of Roman law on maturity and the consequences of delay were embodied in modern civil law.

The provisions of Roman law on the term of execution of contractual obligations were accepted by modern civil law and embodied in civil legislation acts.

A creditor's interest is the key factor that defines the limits of such liability. If creditor's interest in discharge of an obligation by a debtor in an undue time has been lost, the creditor can reject discharge in kind, and shall have the right to demand compensation of damages and/or payment of penalty. In defining the limits of liability, the law takes into account creditor's interest in that the obligation be discharged in due time.

Key words: contractual obligations, discharge of an obligation, the term of execution, a delay, creditor's interest, liability, Roman law.

Змістом зобов'язання є певні дії боржника (*dare, facere, praestare*). Дія ж є фізичною категорією, відповідно, має часово-просторовий вимір. Так, строк виконання зобов'язання визначається для здійснення тих дій, які прийнято називати задоволенням чи наданням, тобто стосовно того блага, в отриманні якого заінтересований кредитор: передача речі, виконання роботи, надання послуг тощо [1, с. 319]. Внаслідок виконання зобов'язання кредитор набуває певне благо, але це благо кредитор має отримати своєчасно і в належному місці. Лише тоді воно матиме для кредитора певну цінність, саме ту, яку він очікує отримати під час укладення договору. Зобов'язання має інтерес для кредитора лише в тому разі, якщо воно виконане боржником належним чином. Якщо зобов'язання виконане неналежно, то кредитор набуває право на позов, що зумовлює відповідальність боржника.

Питання строку виконання зобов'язань приділено чимало наукових досліджень. Вчені-цивілісти ґрунтовно опрацьовували цю тему. Так, серед правознавців, що зверталися до цієї теми, можна назвати М.І. Брагинського, В.В. Вітряньського, О.С. Іюффе, І.Б. Новицького, Л.А. Лунца, В.В. Луця, С.В. Сарбаша, М.К. Сулейменова та багатьох інших вчених. Утім, аспект співвідношення інтересу кредитора із строком виконання зобов'язання розглядався побіжно. Розгляд вказаного питання в римському праві взагалі майже не представлений у вітчизняному правознавстві, а серед фундаментальних праць зарубіжних до-

слідників можна назвати лише монографії Р. Цімермана та Г. Гонсела. Це й обумовлює звернення до заявленої теми.

Метою цієї статті є встановлення співвідношення категорій інтересу кредитора і строку виконання зобов'язання в цивільному праві України.

Інтерес є категорією мінливою, яка пов'язана з часом. Це може бути зумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. У разі прострочення боржника цінність виконання зобов'язання для кредитора може зменшитись або навіть взагалі зникнути, оскільки іноді кредитор заінтересований не у виконанні взагалі, а саме у своєчасному виконанні.

Інтерес кредитора у своєчасному виконанні був у римському праві і є в сучасному цивільному найважливішим чинником, що формує поняття «належне виконання». Невиконання боржником зобов'язання або неналежне виконання тягнуло відповідальність останнього. Розмір цієї відповідальності співвідносився з інтересом кредитора у своєчасному виконанні.

Проілюструємо це положення аналізом джерел римського права.

Так, у судовому рішенні в разі несвоєчасного виконання враховується саме інтерес кредитора в тому, щоб зобов'язання було виконане в обумовлений строк. Якщо зобов'язання повинно було виконане у Календи (тобто першого числа місяця – А.Г.), то в судовому рішенні предмет спору треба оцінювати настільки, наскільки було в

інтересі кредитора, щоб було виконано саме у Календи, тобто від того часу оцінюється все те, що боржник зміг би заплатити¹.

У Дигестах Юстиніана з'ясовується питання про розмір відповідальності продавця в разі несвоєчасної передачі речі покупцю (D. 19.21.1.3.). Якщо продавець не передасть своєчасно річ з незалежних від нього причин, то оцінюється користь покупця, яка стосується самої речі. Наприклад, якщо б можна було вчинити правочин із купленим вином і отримати прибуток, це не входить в оцінку. Тобто розмір відповідальності не враховує в цьому випадку упущену вигоду. Так само при визначенні розміру відповідальності за те, що він не передав куплене зерно, не буде враховуватись те, що внаслідок цього раби покупця зазнали голоду: стягується вартість зерна, а не ціна рабів, убитих голодом. Але якщо куплена річ подорожчає після прострочення її передачі, це враховується при визначенні розміру відшкодування продавця.

Логічним видається вирішення римськими юристами питання про розмір відповідальності покупця в разі прострочення оплати товару. Впродовж усього часу прострочення сплати ціни за товар покупець вважається наймачем і, відповідно, повинен сплатити продавцю плату за найм проданої, але не оплаченої речі (D. 19.2.21). Якщо внаслідок несплати ціни покупцем річ стає непроданою, то продавець може подавати до покупця позов з найму (D. 19.2.22). Тож за логікою римських юристів у розглянутому випадку інтерес продавця у своєчасному отриманні плати за продану річ дорівнює інтересу наймодавця, оскільки впродовж всього часу, коли покупець затримав оплату, продавець міг би здавати річ у найм. Питання про сам розмір ціни можливого найму римські юристи залишили відкритим.

Аналогічним чином у Кодексі Юстиніана встановлюється відповідальність продавця в разі несвоєчасної передачі товару: покупець м'яса може подати позов до продавця у розмірі інтересу в тому, що м'ясо було передано своєчасно².

У зобов'язаннях про передачу індивідуально визначеної речі прострочення боржника мало своїм наслідком перехід до нього ризику випадкової загибелі чи випадкового пошкодження речі. Він був відповідальним навіть якщо нерухомість, яку він обіцяв, була зруйнована внаслідок оповзю³. Якщо предметом були родові речі, то наслідком прострочення боржника було те, що кредитор міг вимагати плоди від предмету зобов'язання, що виникли під час прострочення. При простроченні грошового зобов'язання боржник був винен проценти. Крім того, боржник повинен був компенсувати збиток, що виник внаслідок несвоєчасного виконання [2, с. 790-791].

Римський юрист Помпоній, таким чином, допускає відповідальність боржника в разі смерті раба за умови його несвоєчасної передачі: той, хто пообіцяв певного раба, буде відповідальним після його смерті лише у випадку, якщо через боржника затримає раба інша особа, яка його не надала вчасно чи вбила (D. 45. 1. 23).

Кодекс Юстиніана також містить конституції, що передбачають перехід ризику випадкової загибелі речі чи

випадкового пошкодження в разі прострочення покупця у прийнятті проданої речі. Так, якщо було продано вино, що знаходилося на складах, і ключі були передані покупцю, то за збиток, що виник внаслідок псування вина, відповідає покупець. Навпаки, якщо укладено договір, що кожна амфора вина буде продана за певну ціну, то до того, як амфори вина будуть передані, ризик псування вина покупець не несе, якщо він не допустив прострочення отримання вина⁴.

Інша конституція проголошує: якщо продавець не допустив прострочення у передачі, після продажу речі ризик відноситься до покупця, навіть у разі коли контракт було укладено в усній формі. Основну вимогу для укладення консенсуального контракту виконано – покупець і продавець домовились про ціну, тобто щодо головної суттєвої умови купівлі-продажу досягнуто домовленість⁵.

Якщо від хвороби загинула рабіня до її передачі покупцю, яку було відкладено не внаслідок прострочення продавця, то все одно покупець повинен заплатити за неї і не може відхилити вимогу про оплату з боку продавця⁶.

Р. Цімерман вказує, що прострочення і попередження про нього нерозривно пов'язані між собою у розумінні вирішення питання про наявність вини та можливості притягнення боржника до відповідальності. Однак римські юристи не виробили чітких правил щодо необхідності попередження боржника про прострочення, це залишалося на розсуд судді: вважати чи ні боржника відповідальним, якщо він не був попереджений про прострочення. У деліктних зобов'язаннях, зокрема при крадіжці, попередження боржника взагалі не вимагалось, існувало правило: «semper enim moram fur facere videtur» – «злодієм завжди вважається той, хто допустив прострочення» [2, с. 792-793].

Римські юристи виділяють окремо прострочення за обставинами – *moram ex re* (на відміну *moram ex persona*). Таке прострочення боржник допускає навіть без нагадування кредитора, коли в контракті встановлений певний термін для виконання, настання терміну вже є нагадуванням. Також таке прострочення мало місце, коли нагадування зробити неможливо (місцезнаходження боржника невідоме, або спадок ще не прийнятий спадкоємцями). У Кодексі Юстиніана знаходимо правило, за яким якщо хтось пообіцяє виконати чи надати щось у певний термін, то спеціальним попередженням можна нехтувати (*si quis certo tempore facturum se aliquid vel daturum se stipuletur*)" (C.8.37.12). З цього правила в працях глосаторів виникла максима «dies interpellat pro homine» – «термін нагадує за людину» [3, с. 310].

Р. Цімерман вважає, що прострочення кредитора було менш поширеним. За словами вченого, воно полягало у несвоєчасному прийнятті кредитором виконання боржника. Для можливості прострочення кредитора потрібні такі вимоги: пропозиція прийняти виконання в належному місці, в належний строк і в зручний спосіб. За словами Марцела, лише законна підстава (*iusta causa*) може надати право відмовитися від прийняття виконання (D. 46, 3, 72 pr.). При цьому хвороба, непереборна сила чи стихійне лихо не є обставинами, що вибачають кредитора в цьому випадку

¹D. 42.1.11, Cels. libro quinto digestorum: Si Kalendis fieri aliquid stipulatus sum, nempe quandomcumque post Kalendas accepto iudicio tanti tamen aestimanda lis est, quanti interfuit mea Kalendis id fieri: ex eo enim tempore quidque aestimatur, quod novissime solvi poterit.

²CJ.4.49.10: Imperatores Diocletianus, Maximianus: Cum venditorem carnis fide conventionis rupta tempore placito hanc non exhibuisse proponas, empti actione eum quanti interest tua tunc tibi praestitum fuisse apud praesidem provinciae convenire potes.

³Ulp. D. 30, 47, 6: Item si fundus chasmate perierit, Labeo ait utique aestimationem non deberi: quod ita verum est, si non post moram factam id evenerit: potuit enim cum acceptum legatarius vendere.

⁴CJ.4.48.2.: Imperator Alexander Severus: Cum convenit, ut singulae amphorae vini certo pretio veneant, antequam tradantur, imperfecta etiam tunc venditione periculum vini mutati emptoris, qui moram mensurae faciendae non interposuit, non fuit. Cum autem universum quod in horreis erat postea venisse sine mensura et claves emptoribus traditas adlegas, perfecta venditione quod vino mutato damnus accidit, ad emptorem pertinet.

⁵CJ.4.48.4: Imperator Gordianus: Cum inter emptorem et venditorem contractu sine scriptis inito de pretio convenit moraque venditoris in traditione non intercessit, periculo emptoris rem distractam esse in dubium non venit.

⁶CJ.4.48.6: Imperatores Diocletianus, Maximianus: Mortis casus ancillae distractae etiam ante traditionem sine mora venditoris dilatam non ad venditorem, sed ad emptorem pertinet, et hac non ex praeterito vitio rebus humanis exempta solutionem emptor pretii non recte recusat.

(Ulp. D.13, 5, 18 pr.). Якщо предметом зобов'язання була індивідуально визначена річ, то прострочення кредитора, після якого відбулася загибель речі, звільняє боржника від виконання зобов'язання. При відмові кредитора від прийняття боржник може віддати на зберігання предмет боргу, наслідком чого є ненарахування процентів на борг, і в разі загибелі предмету боргу звільняє боржника від доказування відсутності своєї вини. Боржник, що вимушений був внаслідок прострочення кредитора зберігати в себе предмет зобов'язання, мав право на відшкодування витрат, що він здійснив на утримання речі. Наприклад, боржник міг вимагати відшкодування витрат на годування раба, якого не було вчасно передано кредитору через його прострочення (Cels. D. 19, 1, 38, 1).

Таким чином, у римських договірних зобов'язаннях кредитор мав інтерес не до виконання як такого, а саме до своєчасного виконання зобов'язання. Допущення боржником прострочення безпосередньо впливало на його відповідальність. Розмір цієї відповідальності визначався інтересом кредитора в тому, щоб зобов'язання було виконане своєчасно. Крім того, в зобов'язаннях, предметом яких була передача певної індивідуально визначеної речі, прострочення боржника впливало на питання про перехід ризику випадкової загибелі чи випадкового пошкодження речі. Римські юристи детально визначали, в яких випадках настає відповідальність боржника за прострочення виконання та наслідки цієї відповідальності. Положення римського права про строк виконання зобов'язання і наслідки прострочення знайшли своє відображення в сучасному цивільному праві.

Сучасне українське цивільне право приділяє важливе місце строку виконання договірних зобов'язання. Наслідком несвоечасного виконання є прострочення, що є підставою для притягнення до відповідальності боржника. Відповідно до частин 1 і 4 ст. 612 Цивільного кодексу України та ч. 3 ст. 220 Господарського кодексу України боржник вважається таким, що прострочив, якщо він не приступив до виконання зобов'язання або не виконав його у строк, встановлений договором або законом. Прострочення боржника не настає, якщо зобов'язання не може бути виконане внаслідок прострочення кредитора.

Оскільки прострочення виконання є порушенням зобов'язання, то стосовно нього поширюються наслідки, передбачені загальною нормою про наслідки щодо порушення зобов'язань, викладені в ч. 1 ст. 611 ЦК, а саме: 1) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором чи законом, або розірвання договору; 2) зміна умов зобов'язання; 3) сплата неустойки; 3) відшкодування збитків та моральної шкоди.

У більшості зобов'язань строк їх виконання є істотною умовою. У певних випадках навіть своєчасне виконання обумовлює інтерес кредитора до виконання зобов'язання в цілому.

Тому важливими правами кредитора внаслідок прострочення боржника є відмова від договору і можливість вимагати відшкодування збитків.

Так, в українському законодавстві закріплене правило, згідно з яким якщо внаслідок прострочення боржника виконання зобов'язання втратило інтерес для кредитора, він може відмовитися від прийняття виконання і вимагати відшкодування збитків (ч. 3 ст. 612 Цивільного кодексу України, ч. 2 ст. 220 Господарського кодексу України). Право на односторонню відмову від договору в разі прострочення виконання зобов'язання є важливою гарантією дотримання інтересу кредитора. У деяких зобов'язаннях інтерес до виконання може бути втрачено взагалі, якщо встановлений строк виконання пропущено. Так, наприклад, якщо замовлено торт на весілля з відповідним оформленням, а його було доставлено на наступний після весілля день, то інтерес кредитора в отриманні цього торта втрачається: наступного дня торт вже не потрібен.

Постає питання: чи потрібно доводити втрату інтересу кредитора для можливості його відмови від прийняття виконання за зобов'язанням? У цьому питанні притримуємось позиції М.К. Сулейменова: кредитору не треба доводити втрату інтересу у виконанні, оскільки це впливає із самого факту відмови від прийняття виконання. На думку вченого, для застосування кредитором права на відмову від прийняття простроченого виконання необхідний причинний зв'язок між простроченням і втратою інтересу. Наприклад, кредитор не бажає приймати продукцію, тому що в нього заповнені склади і йому нікуди її відвантажувати. Тоді якщо боржнику вдасться довести, що відмова від прийняття була саме із цієї причини, а не внаслідок прострочення, матиме місце одностороння відмова, але не на підставі втрати інтересу через прострочення [4, с. 110]. Схожа ситуація може скластися, коли кредитор відмовиться від прийняття виконання через бажання отримати скоріше відшкодування збитків, оскільки вважає це вигіднішим, ніж прийняти реальне виконання. Втім, не будемо заперечувати практичну складність доведення мотивів відмови кредитора в такого роду випадках.

Отже, інтерес кредитора є, по-перше, необхідною умовою подальшого існування обов'язку боржника щодо виконання зобов'язання після його прострочення і, по-друге, підставою для можливості вимоги про відшкодування збитків. Тут не можна не провести паралель із римським правом, в якому були аналогічні наслідки прострочення боржника, що було описано вище. Слід лише додати, що розмір відшкодування так само, як і в римському праві, повинен визначатися інтересом кредитора у своєчасному виконанні зобов'язання.

В.В. Луць вважає, що відповідальність боржника в разі прострочення виконання втілюється у покладенні на останнього додаткових обов'язків. Це стосується тих випадків, коли кредитор не відмовляється від виконання зобов'язання в натурі навіть після прострочення його виконання. Але через прострочення є негативні наслідки для кредитора, які є підставою для відповідальності боржника [5, с. 275].

Вчений наводить такий приклад: за договором поставки, укладеним строком на один рік, постачальник повинен здійснювати поставку покупцеві товарів рівномірно щомісячними рівними партіями. Якщо протягом одного місяця поставки товарів не було, непоставлена в цьому місяці кількість товарів підлягає поставці в наступному місяці поточного року за умови, що покупець у встановленому порядку не відмовився від прострочених поставкою товарів. За порушення умов договору щодо кількості та строків поставки постачальник, крім того, повинен відшкодувати завдані покупцеві збитки і сплатити неустойку, якщо вона передбачена договором. Отже, до основного зобов'язання – поставити товари – приєднуються нові додаткові обов'язки у вигляді відшкодування збитків та сплати неустойки [5, с. 275].

Але ж відповідальність має тісний зв'язок із негативними наслідками, що настали для сторони, зобов'язання на користь якої не виконано своєчасно. Так, розмір збитків перебуває в прямій залежності від втрат та неотриманих доходів, що зазнав кредитор внаслідок прострочення боржника. Тому логічно поставити питання: чи матиме кредитор право на відшкодування, якщо негативні наслідки для нього не настали взагалі? Наприклад, кредитор вирішив перестраховатися при встановленні строку виконання зобов'язання і навмисно домовився про такий строк, щоб у разі запізнілого виконання боржником свого обов'язку, не зазнати жодних втрат. Прострочення в цьому разі не завдасть кредитору збитків. Чи буде прострочення боржника в цьому разі підставою для відповідальності?

Якщо збитки кредитора не буде доведено, то логічно припустити, що боржник у цьому разі не повинен нічого відшкодувати. Але щодо встановленої в договорі неустойки не можна надати таку ж беззаперечну відповідь.

З одного боку, неустойка є способом забезпечення зобов'язання, що надає кредиторі впевненість у тому, що в разі порушення зобов'язання він отримає відшкодування, внаслідок чого компенсує свої втрати. Як правило, сплата встановленої неустойки задовольняє порушений інтерес кредитора. Якщо інтерес не порушено, прострочення виконання зобов'язання не завдало шкоди кредиторі, то слід звільнити боржника від сплати неустойки взагалі, оскільки мету зобов'язання досягнуто – кредитор отримав благо, якого він прагнув, і при цьому прострочення виконання боржника не спричинило жодних негативних наслідків. Тобто виконання зобов'язання навіть після прострочення відбулося без втрат для кредитора, і застосування санкцій не має сенсу, оскільки, як влучно вказує М.К. Сулейменов, санкції, що застосовуються за прострочення, мають однією із своїх цілей стимулювання боржника до реального виконання. Коли ж настає неможливість виконання, реальне виконання є нездійсненим. При цьому боржник не звільняється від відповідальності. Але це буде вже відповідальність не за прострочення, а за невиконання зобов'язання [4, с. 25]. Тобто відповідальність за прострочення настає, коли виконання можливе й інтерес кредитора не втрачено, тобто він очікує виконання після спливу встановленого строку. У цьому разі кредитор має право на прийняття виконання та компенсацію за те, що виконання є неналежним. Якщо ж втрати кредитора внаслідок прострочення боржника є незначними, встановлений розмір неустойки їх значно перевищує, тоді справедливим є зменшення встановленого договором розміру неустойки. Таку можливість і встановив вітчизняний законодавець у ч. 3 ст. 551 ЦК України: «Розмір неустойки може бути зменшений за рішенням суду, якщо він значно перевищує розмір збитків, та за наявності інших обставин, які мають істотне значення».

Корисною щодо застосування цієї норми є позиція Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ: «Істотними обставинами в розумінні частини третьої статті 551 ЦК можна вважати, зокрема, ступінь виконання зобов'язання боржником; майновий стан сторін, які беруть участь у зобов'язанні; не лише майнові, але й інші інтереси сторін, що заслуговують на увагу (наприклад, відсутність негативних наслідків для позивача через прострочення виконання зобов'язання)» (п. 27 Постанови Пленуму) [6].

В обох випадках (відсутність збитків і незначний їх розмір порівняно з розміром неустойки) вимога кредитора про сплату неустойки в розмірі, встановленому в договорі, можна розцінювати як спосіб безпідставно збагатитися за рахунок боржника.

З іншого боку, неустойку можна розглядати як вид цивільно-правової відповідальності. Встановлення неустойки має на меті примусити дотримуватись встановленого договором обов'язку суб'єкта цивільно-правових відносин. Прострочення боржника при цьому треба розглядати не лише як порушення інтересу кредитора, а й як посягання на цивільно-правовий порядок, договірну дисципліну тощо. Боржник повинен відповідати в будь-якому разі, оскільки порушення встановленого договором обов'язку неодмінно тягне за собою відповідальність у вигляді сплати неустойки. При цьому розмір своїх втрат він доводити не повинен: між мірою порушення інтересу кредитора і розміром відповідальності не має взаємозв'язку, розмір неустойки вже встановлений у договорі й обговоренню не підлягає. Більше того, сплата самої неустойки не звільняє боржника від обов'язків виконання зобов'язання в натурі та відшкодування збитків (ст. 552 ЦК України).

Якщо брати до уваги інтерес кредитора як визначальний чинник, то перший підхід видається більш прийнятним. Дійсно, який сенс має право вимагати неустойку, якщо інтерес кредитора не порушено: зобов'язання все

одно виконане, хоч і несвоєчасно, шкоди кредиторі не завдано, кредитор отримав у повному обсязі все, на що він розраховував, немає взагалі жодних негативних наслідків? Чи може встановлюватись відповідальність заради відповідальності, без мети відновлення балансу інтересів сторін зобов'язання? Відповідь на це запитання вбачається у правовій природі цивільно-правової відповідальності: не покарати боржника, а захистити інтерес кредитора. Покарання властиве лише відповідальності, що встановлюється в публічних галузях права. Якщо після прострочення кредитор усе ж має інтерес до прийняття виконання, то який сенс у стягненні неустойки в необґрунтовано великому розмірі, що, наприклад, дорівнює вартості предмету договору? Якщо ж внаслідок прострочення інтерес кредитора до виконання зобов'язання втрачено, то він має право відмовитися від прийняття виконання і вимагати відшкодування збитків, що закріплено в ч. 3 ст. 612 ЦК України. І прийняття виконання, і відшкодування збитків, і сплата неустойки одночасно порушить баланс інтересів сторін договору, що не відповідає загальним засадам цивільного законодавства (справедливості, добросовісності, розумності).

У Науково-практичному коментарі до ЦК України під редакцією І.В. Спасиво-Фатєєвої навіть вказується, що якщо кредитор не втратив інтерес до зобов'язання (наприклад, після прострочення придбав товар (роботи, послуги) в іншого контрагента), його вимоги про відшкодування збитків задоволенню не підлягають. Не можна цілком погодитися з таким твердженням, бо внаслідок прострочення виконання збитків все одно (хоч і необов'язково) можуть настати, навіть при подальшому його реальному виконанні [7, с. 485]. Тож якщо кредитор не відмовляється від зобов'язання і приймає його виконання після встановленого строку, це ще не означає, що він неодмінно втрачає право на відшкодування збитків. Лише якщо несвоєчасність виконання не викликала для кредитора жодних негативних наслідків, тоді відповідальність боржника не повинна настати.

Чинне законодавство звільняє боржника від відповідальності за прострочення лише в тому разі, якщо зобов'язання не могло бути виконане через прострочення кредитора. Відсутність порушення інтересу кредитора до виконання не виключає відповідальність боржника. За таких умов навіть якщо втрати кредитора внаслідок прострочення дорівнюють нулю, боржник все одно повинен сплачувати неустойку, якщо вона встановлена договором. Однак шкода є однією з необхідних умов цивільно-правової відповідальності. Тому такий підхід не є раціональним, виправданим з точки зору охорони інтересів суб'єктів цивільних правовідносин, а тому, на наш погляд, підлягає перегляду.

Вимога про сплату неустойки не з метою компенсації спричиненої шкоди має сенс лише тоді, коли після прострочення зобов'язання продовжує не виконуватися. Як правильно зазначає М.К. Сулейменов, оскільки прострочення є правопорушенням таким, що триває, то основною метою штрафних санкцій повинно бути не лише спонукання боржника до виконання, але й припинення вже допущеного прострочення [4, с. 91]. В цьому разі використовується такий вид неустойки, як пеня, що постійно збільшується із часом прострочення – тоді інтерес кредитора є в тому, щоб боржник якнайшвидше розпочав виконувати зобов'язання.

Таким чином, з урахуванням вищевикладеного, можна стверджувати, що уявлення римських юристів про взаємозв'язок між інтересом кредитора в тому, щоб зобов'язання було виконане у встановлений строк, і відповідальністю боржника є актуальними в сучасному цивільному праві. При визначенні розміру відповідальності боржника в разі прострочення виконання зобов'язання повинні враховуватися негативні наслідки, що спричи-

нили порушення інтересу кредитора: зменшення вартості чи зіпсування речі, що є предметом зобов'язання і не була передана боржником у встановлений строк, витрати, що зазнав кредитор внаслідок прострочення боржника,

неотримані доходи тощо. Відсутність порушення інтересу кредитора внаслідок прострочення виконання повинна включати необґрунтовану вимогу про стягнення збитків та неустойки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сарбаш С.В. Исполнение договорного обязательства : монография [Текст] / С. В. Сарбаш. – М. : Статут, 2005. – 634 с.
2. Zimmermann R. The law of obligations: Roman foundations of the civilian tradition [Text] / R. Zimmermann – Oxford : University Press, 1990. – 588 p.
3. Римское частное право : учебник [Текст] / В.А. Краснокутский и [др.] ; под ред. проф. И.Б. Новицкого, проф. И.С. Перетерского. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 608 с.
4. Сулейменов М.К. Ответственность за нарушение сроков исполнения договорных обязательств [Текст] / М.К. Сулейменов – Алма-Ата: Наука, 1971. – 179 с.
5. Луць В.В. Строки і терміни у цивільному праві: монографія [Текст] / В.В. Луць. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 320 с.
6. Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Постанова, від 30 березня 2012 року, № 5 «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ЛІГА: ЗАКОН Універсал-Бізнес 9.1.5., 2014.
7. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 7: Загальні положення про зобов'язання та договір / За ред. проф. І.В. Спасибо-Фатеевої. – Серія «Коментарі та аналітика» – Х.: ФО-П Лисяк Л.С., 2012. – С.485. (авт. – О.П. Печений).

УДК 347.132

ОСОБЛИВОСТІ ВЧИНЕННЯ ПРАВОЧИНІВ З ПЕРЕДАНИМ У ДОВІРЧУ ВЛАСНІСТЬ МАЙНОМ: АНАЛІЗ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Некіт К.Г.,

к.ю.н., доцент кафедри цивільного права

Національний університет «Одеська юридична академія»

Статтю присвячено дослідженню особливостей вчинення правочинів з переданим у довірчу власність майном. Визначено, що право вчиняти правочини з майном, переданим у довірчу власність, має лише довірчий власник. Установник довірчої власності на період існування довірчої власності втрачає можливість вчинення будь-яких правочинів щодо переданого в довірчу власність майна.

Ключові слова: довірча власність, установник, власник, правочин, майно.

Некіт Е.Г. / ОСОБЕННОСТИ ЗАКЛЮЧЕНИЯ СДЕЛОК С ПЕРЕДАННЫМ В ДОВЕРИТЕЛЬНУЮ СОБСТВЕННОСТЬ ИМУЩЕСТВОМ: АНАЛИЗ ГРАЖДАНСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ / Национальный университет «Одесская юридическая академия», Украина

Статья посвящена исследованию особенностей заключения сделок с переданным в доверительную собственность имуществом. Определено, что право совершать сделки с имуществом, переданным в доверительную собственность, имеет только доверительный собственник. Учредитель доверительной собственности на период существования доверительной собственности теряет возможность совершения каких-либо сделок относительно переданного в доверительную собственность имущества.

Ключевые слова: доверительная собственность, учредитель, собственник, сделка, имущество.

Nekit K.G. / FEATURES OF THE CONCLUSION OF TRANSACTIONS WITH THE TRUST PROPERTY: ANALYSIS OF THE CIVIL LEGISLATION OF UKRAINE / National University «Odessa Law Academy», Ukraine

The article is devoted to research of features of the conclusion of transactions with the trust property. It is defined that the right to conclude transactions with the trust property only the trustee has. The trustor loses possibility of conclusion of any transactions with the trust property. The subject of any relations concerning this property is the trustee, who thus acts in interests of the founder of trust property or the beneficiary, but at sole discretion acts. Thus obligations which arise when transactions are concluded by the trustee, are satisfied, first of all, at the expense of the estate which is object of trust property, and on condition of its insufficiency the founder of trust property must answer with other his property.

At the solution of the question of features of transactions with the trust property definition of the moment from which the trustee has the right to make transactions with this property is important. Today the contract of trust property is considered concluded from the moment of the notarial certificate, however, the rights of the trustee arise only after their state registration. Respectively, until the state registration of the right of trust the trustee has no right to make any transactions with the trust property. From the moment of the state registration of the right of of trust there is also a duty of the founder of trust property not to interfere with activity of the of trustee. Therefore, from this point the founder of of trust property loses the right for the conclusion of transactions with the of trust property.

Key words: trust property, trustor, owner, transaction, property.

Інститут довірчої власності є однією з істотних новел цивільного законодавства України. При цьому, згадавши про такий різновид права власності як право довірчої власності, законодавець не визначив сутності цього поняття. Внаслідок своєї недостатньої законодавчої регульованості цей інститут не користується широким попитом, оскільки власники не завжди розуміють його сутність та правові наслідки передачі майна у довірчу власність. Тому існує нагальна необхідність проведення спеціальних досліджень, спрямованих на визначення поняття довірчої власності, виявлення проблем, які можуть

виникати при встановленні довірчої власності та пошук шляхів їх вирішення.

Проблемам довірчого управління та довірчої власності останнім часом присвячується значна кількість праць зарубіжних та вітчизняних вчених (Р. А. Майданика, І. В. Венедіктової, Ю. В. Курпас, Л. Ю. Міхеевої, Д. В. Петеліна), проте ще багато питань у цих сферах залишаються дискусійними. Зокрема, інтерес представляє визначення особливостей вчинення правочинів із майном, що передається в довірчу власність, встановлення, кому належить таке право і як воно реалізується.